

BRONCOMMENTAREN

I

**De kohieren van de gemeentelijke hoofdelijke omslag,
1851-1922**

door

P.M.M. Klep, A. Lansink en W. van Mulken

1. Inleiding

a. Een historische situering

Op het punt van de lokale fiscaliteit bestond vóór 1800 een zeer grote diversiteit in Nederland. Naast personele en grondbelastingen werden vooral accijnzen geheven, in de regel als toeslagen op de landsbelastingen.¹ In sommige dorpen kende men een hoofdgeld voor de bestrijding van de onkosten van het plaatselijk bestuur.² Veel vaker golden op het platteland hoofdelijke omslagen met een niet-lokale bestemming. Het betrof hier eenmalige heffingen ten behoeve van bijzondere ondernemingen van de Staten³ ofwel – onder meer in het Zuiden – hoofdelijke omslagen, die elk jaar in de plaats kwamen van bepaalde accijnzen uit de gemene middelen. Door verschillende Staten werden in de achttiende eeuw familiegelden en personele quotisaties goedgekeurd als gewestelijke belastingen gebaseerd op veronderstelde (vermoede) inkomsten.⁴

In 1806 werden de plaatselijke belastingen grotendeels omgevormd tot een uniform systeem van opcenten op de rijksbelastingen te weten de accijnzen, de personele belastingen (naar de grondslagen huurwaarde, deuren en vensters, haardsteden, meubelen, dienstboden en paarden) en de grondbelasting. De patentbelasting stond buiten het fiscale terrein van de gemeente. Dit stelsel werd gehandhaafd in de grondwetten van 1814 en 1815. Afzonderlijke gemeentelijke accijnzen en directe belastingen bleven echter bestaan.⁵ Het K. B. van 4 oktober 1816 (*Stbl.* nr. 54) omtrent de plaatselijke belastingen liet de mogelijkheid 5 additionele percenten van de hoofdsom der grondbelasting en van de personele belasting te innen, voorts onderhoudsomslagen, hoofdelijke omslagen en accijnzen. In de steden lag een zwaar accent op deze laatste belastingen, te meer daar de omslagen qua opbrengst tegen vielen en tot talrijke bezwaren aanleiding gaven. De wet van 12 juli 1821 (*Stbl.* nr. 9), de zogenaamde Beginselenwet, bracht hierin geen verandering.⁶

De Gemeentewet van 29 juni 1851 (*Stbl.* nr. 81) impliceerde een grotere zelfstandigheid van de gemeenten ten opzichte van het rijk en de provincie. De wetgever gaf opnieuw blijk van een uitgesproken voorkeur voor gemeentelijke opcenten boven andersoortige heffingen. Hoofdelijke omslagen of plaatselijke accijnzen mochten niet geheven worden voordat een maximum aan opcenten was bereikt. Bovendien verklaarde de minister uitdrukkelijk weinig voor zware hoofdelijke omslagen te voelen wegens de willekeur die aan de belasting verbonden zou zijn. De heffing diende te geschieden (art. 243) 'naar grondslagen, die voor een redelijke maatstaf van het inkomen der belastingschuldigen te houden zijn', doch in de praktijk bleek dit moeilijk te realiseren. Overigens had hij evenzeer grote bezwaren tegen gemeentelijke accijnzen.⁷ Na 1851 bleken de gemeenten – vooral een aantal grote steden – hun snel groeiende budgetten meer en meer te financieren met steeds zwaardere en steeds meer omstreden plaatselijke accijnzen. Dit leidde op 7 juli 1865 tot de wettelijke afschaffing van bijna alle plaatselijke accijnzen (*Stbl.* nr. 79) waardoor de hoofdelijke omslagen aanzienlijk aan betekenis wonnen. In de grote gemeenten kwam de afschaffing van de plaatselijke accijnzen overigens veel harder aan dan in de dorpen en kleine steden, waar men zich vanouds redelijk in staat achtte hoofdelijke omslagen op te leggen conform een zeker draagkrachtprincipe.⁸ De scherpe omslag na 1865 wordt zichtbaar in onderstaande tabel. Bovendien valt een enorme groei van de gemeentelijke inkomstenbelasting te constateren rond de Eerste Wereldoorlog (cijfers in miljoenen guldens).

	1849	1865	1870	1900	1920
1. opcenten en aandeel in rijksbelastingen (grond-, personele, dividend- en tantiëmebelasting)	0,8	2,5	10,5	8,0	29,7
2. hoofdelijke omslagen en plaatselijke inkomstenbelastingen	2,5	4,5	5,5	14,3	185,0
3. plaatselijke accijnzen	6,6	9,1	0,5	–	–
4. overige lokale rechten en belastingen	0,0	0,1	0,2	2,3	12,5
	9,9	16,2	16,7	24,6	227,2

Bron: D. Simons, 'Gemeentefinanciën', 358 en 262.

Tegen het einde van de negentiende eeuw begonnen de plaatselijke hoofdelijke omslagen steeds meer de vorm aan te nemen van een belasting op het geschatte inkomen (al dan niet op basis van verplichte aangiften) in plaats van een belasting op het vermoede inkomen afgeleid van uiterlijke kenmerken. In 1900 zijn er 800 gemeenten die de hoofdelijke omslag naar het geschatte inkomen heffen tegen nog maar 244 naar het vermoede inkomen. De wet van 24 mei 1897 (*Stbl.* nr. 156) schreef voor dat de heffing proportioneel en niet progressief diende te zijn, doch die van 21 september 1900 (*Stbl.* nr. 164) liet een beperkte progressie toe. De wet van 30 december 1920 (*Stbl.* nr. 923) verruimde het gemeentelijke belastinggebied aanzienlijk, onder meer met een dividend- en tantiëmebelasting. De heffing van de hoofdelijke omslag, nu gemeentelijke inkomstenbelasting geheten, bleef voortbestaan, doch de regeling van de aanslagen en de invordering werden naar de Rijksbelastingadministratie overgebracht. Kohieren van de gemeentelijke hoofdelijke omslag komen na 1921/1922 dan ook niet meer voor.⁹

b. Een visuele kennismaking

De afbeelding op pagina 14 laat een bladzijde zien uit het kohier van de hoofdelijke omslag der gemeente Beek (L), dienstjaar 1864;¹⁰ ware grootte ca. 33 x 41 cm. Kolom 1 geeft het volgnummer, kolom 2 naam en beroep van de belastingschuldigen, met woonplaats/adres in kolom 3. In kolom 4 staat de klasse waarin de belastingplichtige op grond van de gemeentelijke verordening op de hoofdelijke omslag is ingedeeld, met in kolom 5 het verschuldigde bedrag. Kolom 6 geeft betalingsgegevens (voor evt. betaling in twee termijnen): nummer in het journaal van de ontvanger (a, d); dagtekening van de betaling (b, e); het ontvangen bedrag (c, f). 'Aanmerkingen' komen in kolom 7.

Wat betreft de representativiteit van de afbeelding moet worden opgemerkt, dat de indeling van de kohieren varieert naar tijd en plaats. Sommige gegevens kunnen ontbreken (b.v. de klasse-indeling in het kohier van Beek, 1894).

2. De administratieve ontstaansgeschiedenis van de kohieren

a. De formele grondslag

Naar gelang de behoefte aan middelen ter dekking van plaatselijke uitgaven mocht de hoofdelijke omslag (1851-1922) door gemeenten geheven worden op basis van de Gemeentewet (van 29 juni 1851, *Stbl.* nr. 81), artt. 232-233 en 240, waarbij later met nadere wetgeving ter zake van gemeentebelastingen rekening moest worden gehouden.¹¹

b. De uitvoeringsbesluiten en -procedures

Op basis van deze wetten ging de gemeenteraad over tot het vaststellen van uitvoeringsverordeningen 'op de heffing' en 'op de invordering'. In vele gemeenten zijn deze verordeningen frequent bijgesteld of herzien. De verordening 'op de heffing' bevatte onder meer bepalingen aangaande de totale som die met behulp van de hoofdelijke omslag moest worden opgebracht, de grondslag van de belasting (vermoedelijk inkomen, geschat inkomen, met eventuele nadere aanwijzingen en/of vaststelling van een aangiftebiljet), de klassenindeling van de belastingplichtigen en het percentage verschuldigde belasting.

De verordening 'op de invordering' schreef voor dat de burgemeester (al of niet met assistentie van of vervangen door een commissie) het kohier opstelt, dat de gemeenteraad vervolgens het kohier vaststelt en dat het na goedkeuring door Gedeputeerde Staten naar de gemeentelijke ontvanger moet worden gezonden ter invordering. In een vroeg stadium konden bezwaren worden ingediend, een mogelijkheid waarvan druk gebruik gemaakt werd. Het kohier kon worden vervaardigd aan de hand van een legger, die meerdere jaren meeinging. Na vaststelling van dit primitieve kohier konden voor nieuwe aanslagen in de loop van het jaar nog suppletore kohieren worden opgemaakt. De legger vertoont in de regel een geografische ordening van de belastingplichtigen (per straat of wijk). In vele steden kende men bovendien al of niet gedrukte alfabetische naamlijsten van de aangeslagenen op het kohier van de hoofdelijke omslag. Soms vindt men een alfabetische ordening binnen de aangebrachte klassenindeling, soms een geheel alfabetische ordening met een klasse-aanduiding per naam.

In Zevenaar (1873) vielen onder de hoofdelijke omslag alle gehuwden en alle personen boven de twintig jaar die hun hoofdverblijf in de gemeente hielden. Vrijgesteld waren gehuwde vrouwen, dienstboden en inwonende kinderen zonder eigen inkomen, armlastigen en andere onvermogens.¹² In Westdongeradeel (Fr.) droeg slechts 60% van de belastingplichtigen bij tot de hoofdelijke omslag, omdat het inkomen van velen beneden een aldaar gehanteerde belastingvrije voet lag.¹³ Tijdelijk aanwezigen dienden naar rato te betalen. De wet van 24 mei 1897 (*Stbl.* nr. 156) voorzag in de regeling dat woon- en werkforensen een derde van de aanslag over een vol jaar dienden te betalen.¹⁴

De gemeenten kennen ieder hun eigen geschiedenis van uitvoeringsbesluiten en -procedures. De soms kleine, soms wat grotere verschillen in de manier waarop de gemeenten van het wettelijk kader gebruik maakten kunnen enigszins worden aangegeven.

Er zijn verschillen tussen de gemeenten en veranderingen in de tijd ten aanzien van het concreet vaststellen van het belastbaar inkomen. De Friese gemeente Westdongeradeel kende sedert 1862 de hoofdelijke omslag. Vanaf 1871 wordt een commissie 'van voorlichting bij de opmaking van het kohier van hoofdelijken omslag' vermeld. Het inkomen werd steeds geschat, althans zeker tot 1899. De aangifte werd in deze periode niet ingevoerd. Het is niet erg duidelijk, hoe men de nodige informatie verzamelde, speciaal betreffende winkeliers en landbouwers. Wellicht schatte men in het laatste geval een bedrag per koe en per oppervlaktemaat. Het aangenomen bedrag kon variëren naar gelang conjunctuur en omstandigheden. In 1862 werd een uitgebreide definitie van inkomen vastgesteld: uit bezit of vermogen, zowel roerend als onroerend, en uit arbeid. Wel werden aftrekposten gehanteerd. Vanaf 1871 ging men vermoedelijk de lagere inkomens nauwkeuriger schatten. De aanslagen voor inkomen uit onroerend goed, uit roerend goed en uit arbeid en bedrijf werden gedurende de gehele periode afzonderlijk gespecificeerd.¹⁵

In Zevenaar werd nog in 1873 gewerkt met zettters die het vermoedelijk inkomen moesten vaststellen op basis van (1) inkomsten van vaste eigendommen, zakelijke rechten, rentegevende schulden, kapitalen en aandelen, (2) bezoldigingen, (3) pensioenen en (4) bedrijfsinkomsten, 'terwijl de leefwijze en bekende verteringen als hulpmiddel mogen worden gebruikt voor de plaatsing in de klassen'.¹⁶ In Arnhem werden krachtens raadsbesluit van 7 november 1874 soortgelijke grondslagen vastgesteld met de door tijdgenoten reeds curieus geachte toevoeging dat met name diende te worden gelet op het aantal dienstboden 'en of zij al dan niet livrei dragen'. In 1877 werd opgemerkt: 'zij die de (gepubliceerde) staten doorlopen vinden daarin weinig aanmoediging tot nauwgezetheid, wanneer zij zien, welke medecontribuabelen in hunne of zelfs lagere klassen zijn gebracht'. Op 20 oktober 1877 werd overigens besloten tot de verplichte aangifte. Pas in 1902 werd een controlerend ambtenaar voor de gemeentelijke belastingen aangesteld.¹⁷

In Groningen werd de hoofdelijke omslag geïntroduceerd in 1856. Het college van B&W, bijgestaan door een enkele ambtenaar, moest de aanslag vaststellen. Het kon hierbij steunen op gegevens van het College van zettters van de rijksbelastingen, maar moest bovendien letten op 'de vertering en besparing en den uiterlijken staat'. Tussen 1856 en 1866 werden zowel huurwaarde als inkomen als grondslag voor de heffing genomen, daarna alleen het inkomen. Hiertoe werden ook de inkomsten uit vermogen gerekend. Vanaf 1866 konden de belastingplichtigen zelf aangifte doen. Invulling van het summiere aangiftebiljet was niet verplicht. In 1883 werd een uitgebreider biljet ontworpen en werd een commissie van ingezetenen aangesteld met als taak B&W te adviseren bij het opstellen van het kohier. Pas in 1889 werd een progressief tarief ingevoerd. Na een discussie van zes jaar werd in 1901 de aangifte verplicht.¹⁸

c. De betrouwbaarheid van de informatie uit de kohieren

Hoe precies de hoogte van de vermoedelijke geschatte inkomsten werd vastgesteld is moeilijk te achterhalen. Meestal geeft de lokale verordening op de heffing enige maatstaven aan, die naarmate de eeuw voortschrijdt steeds duidelijker worden. Rond 1900 zijn aangiftebiljetten geen zeldzaamheid.¹⁹ Een concrete verificatie van de betrouwbaarheid van de bron aan de hand van andere bronnen is de auteurs niet bekend. Enkele historische onderzoekers (zie 3, c3) gebruiken de bron onder enig voorbehoud. Wellicht is het mogelijk in sommige plaatsen en in sommige jaren een werkelijke toetsing uit te voeren. Ook kan de studie van bezwaarschriften, de vergelijking van jaar tot jaar, de vergelijking met leggers en met andere bronnen enig resultaat opleveren (zie 3, b2).

3. Verwijzende notities

a. Vindplaatsen

Gemeente-archieven (zowel primitieve als suppletoire kohieren).

b. Aanvullende bronnen

1. Bronnen in het gemeente-archief gerelateerd aan de uitvoering van de hoofdelijke omslag:
 - a. Stukken betreffende de gemeentelijke verordeningen (notulen, verordnungs- en besluitenboeken, publicatiebladen, goedkeuringen door het Ministerie van Binnenlandse Zaken, afdeling Binnenlands Bestuur, Koninklijke Besluiten).
 - b. Stukken betreffende de gemeentebegroting en -rekening.
 - c. Stukken betreffende de opstelling van kohieren (aantekeningen, leggers, kladkohieren, stukken van colleges van zeters, aangiftebiljetten).
 - d. Stukken betreffende publicatie van kohieren.
 - e. Stukken betreffende bezwaren (correspondentie, notulen van (besloten) vergaderingen van de gemeenteraad en Gedeputeerde Staten).
 - f. Stukken van de gemeente-ontvanger (betalingsregisters e. d.).
2. Bronnen die kunnen dienen bij de toetsing van de betrouwbaarheid van de kohieren:
 - a. Zie 1c, 1e en 1f.
 - b. Kohieren van de Rijksinkomstenbelasting (eveneens gebaseerd op schattingen van inkomen; soms in gemeente-archieven).
 - c. Voogdij-administraties (met inkomens- en belastinggegevens; in de bij rijksarchieven berustende archieven van kantongerechten en arrondissementsrechtbanken).
 - d. Familie- en bedrijfsarchieven (met eveneens inkomens- en belastinggegevens; in de gemeente- en rijksarchieven en bij particulieren).
 - e. Memories van Successie (informatie over belastingschulden; in de rijksarchieven).

c. Literatuur

1. Andere gidsen en commentaren:

H. de Vries, 'De kohieren van de hoofdelijke omslag als bron voor de kennis van het inkomen', in: Idem, *Landbouw en bevolking tijdens de agrarische depressie in Friesland, 1878-1895*, Wageningen 1971, 74-76.

P.M.M. Klep, A. Lansink en W. van Mulken, *De kohieren van de gemeentelijke hoofdelijke omslag, 1851-1922*, Arnhem-Nijmegen 1982 (1e editie).

P. Kooij, 'De hoofdelijke omslag', in: Idem, *Groningen 1870-1914. Sociale verandering en economische ontwikkeling in een regionaal centrum*, Groningen 1986, 346-360.

2. Enkele recente historische studies (na 1945) van belang voor een goed begrip van de historische situering van de hoofdelijke omslag:

C. Goedhart, 'Anderhalve eeuw gemeentefinanciën in ons koninkrijk', in: W.J. Wieringa, e. a., *Bedrijf en samenleving*, Alphen aan den Rijn 1967, 65-86.

J.A. de Jonge, 'Overheidsfinanciën (1844-1895)', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 12, Haarlem 1977, 55-58, dl. 13, Haarlem 1978, 36-39.

Beknopte algemene beschouwingen.

W. Meyer, J.W.B. van Overhagen en P. de Wolff, 'De financiën van de Nederlandse provinciën en gemeenten in de periode 1850-1914', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 33 (1971) 27-66.

Geschreven in het kader van een onderzoek naar de ontwikkeling van het Nederlandse nationale inkomen vóór 1900; gedetailleerde beschouwingen omtrent wetgeving en ver-

slaggeving over gemeentefinanciën; bibliografie; basismateriaal beschikbaar bij het Instituut voor Econometrie van de Universiteit van Amsterdam.

D. Simons, 'Gemeentefinanciën', in: *Gedenkboek Gemeentewet 1851-1951*, 's-Gravenhage 1951, 253-309.

Behandelt vooral de financiële ruimte van de gemeenten en de wetgeving ter zake.

A.C.J. de Vrankrijker, *Belastingen in Nederland 1848- 1893. De strijd om de modernisering van het stelsel*, Haarlem 1967.

Beschrijft de evolutie van de wetgeving; bibliografie.

3. Enkele administratief-juridische publicaties van belang voor een goed begrip van de concrete totstandkoming van de kohieren:

K.P.W. Besuyen, *De hoofdelijke omslag in de Friese gemeenten*, Leeuwarden z.j. (1914).

F.S. van Nierop, 'Van de inkomstenbelasting te Amsterdam', in: *De Gids*, 50 (1886), dl. 2, 145-157.

F.N. Sickenga, *Geschiedenis der Nederlandsche belastingen sedert het jaar 1810*, Utrecht 1883. 2 dln.

M.W.F. Treub, *Ontwikkeling en verband van de Rijks-, Provinciale en Gemeentelijke belastingen*, Leiden 1885.

Alphabetisch register op Luttenberg's chronologische verzameling der wetten, besluiten en arresten betreffende het openbaar bestuur in de Nederlanden sedert de herstelde orde van zaken in 1813, 1813-1924, Zwolle 1925.

De plaatselijke directe belastingen naar het inkomen der gemeente Arnhem, Arnhem z.j. (1908).

4. Historische studies waarin van de kohieren gebruik is gemaakt:

N. Bos, 'De deftige lui. Elites in Maastricht tussen 1850 en 1890', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 12 (1986), 53-90.

Gebruikt de hoofdelijke omslag in combinatie met andere bronnen.

D. Damsma, L. Noordegraaf, 'Standen en klassen in een Zuidhollands dorp', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 3 (1977) nr. 9, 243-269.

Vooraf blz. 266-267 (tabel van de beroepsgroepen ingedeeld naar aanslagklassen te Hendrik Ido Ambacht in 1859) in verband met het construeren van een welstandsstratificatie.

R. T. Griffiths, 'The Role of Taxation in Wage Formulation in the Dutch Economy in the First Half of the Nineteenth Century', in: *Ondernemende Geschiedenis*, 's-Gravenhage 1977, 260-271.

Bestudeert onder meer de rol van de plaatselijke indirecte en directe belastingen in het proces van de economische ontwikkeling op macro-niveau.

J.A. de Jonge, 'Delft in de negentiende eeuw. Van stille nette plaats tot centrum van industrie', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 37 (1974) 145-248.

Vooraf blz. 173 (tabel van de verdeling van het inkomen van de hoogst aangeslagenen te Delft in 1904) in verband met inkomensverdeling en koopkracht.

P. Kooij, *Groningen 1870-1914. Sociale verandering en economische ontwikkeling in een regionaal centrum*, Groningen 1986.

Gebruikt de kohieren i. v. m. de studie naar de sociale en inkomensongelijkheid, alsmede ter bepaling van de Groningse elite.

T. Lansink, 'Kleine zelfstandigen in Zevenaar, 1878-1886', Doesburg 1980. Niet ge-

publiceerde scriptie, Katholieke Universiteit Nijmegen.

Korte uiteenzetting omtrent de ontstaansgeschiedenis van de kohieren van 1878 en 1886; de kohieren zijn gebruikt om de evolutie van het inkomen in Zevenaar na te gaan tussen 1878 en 1886, in verband met het probleem van de ongelijkheid van inkomens en (vooral) de positie van de middenstand tijdens de agrarische depressie; de kohieren zijn op het niveau van individuele belastingplichtigen gecombineerd met het bevolkingsregister en het patentregister.

J. M. M. de Meere, 'Inkomensgroei en -ongelijkheid te Amsterdam 1877-1940. Een schets', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 5 (1979) nr. 13, 3-46.

Substantiële uiteenzetting omtrent de ontstaansgeschiedenis der kohieren; deze worden gebruikt om het effect te bestuderen van versnelde economische groei op inkomensongelijkheid.

E. G. Mudde, 'De hoofdelijke omslag in de stad Eindhoven van 1865-1931', Leiden z. j. Ongepubliceerde scriptie Rijksuniversiteit Leiden. Aanwezig in de bibliotheek in het Streekarchief Zuid-Oost Brabant te Eindhoven.

H. Schmal, 'Forensenbelasting en forensisme op Amsterdam tussen 1898 en 1928', in: *Geografisch Tijdschrift*, 19 (1985), 6-19.

Gebruikt de hoofdelijke omslag, m. n. het primitief kohier forensen voor 1917/18.

H. de Vries, *Landbouw en bevolking tijdens de agrarische depressie in Friesland, 1878-1895*, Wageningen 1971, vooral blz. 74-77.

Substantiële uiteenzetting omtrent de ontstaansgeschiedenis van kohieren betreffende de jaren 1862-1892; de bron wordt gebruikt om de evolutie van het inkomen in Westdongeradeel 1862-1892 na te gaan, onder meer in verband met het probleem van de plattelandsmigratie tijdens de agrarische depressie.

4. Mogelijke gebruikswijzen van de kohieren van de hoofdelijke omslag in het historisch onderzoek

a. Themata

1. In het kader van de geschiedenis van gemeentefinanciën en -belastingen.
2. Onderzoek naar de (relatieve) inkomensontwikkeling van personen, bevolkingsgroepen, beroepscategorieën en gemeenten.
3. Onderzoek naar sociale status, sociale stratificatie, inkomensongelijkheid in gemeenten en tussen gemeenten.
4. Familie-historisch onderzoek.

b. Het verrijken van de kohieren met informatie uit andere bronnen

Aangezien de kohieren namen bevatten kan in principe overgegaan worden tot combinatie van gegevens met onder meer de namen uit het bevolkingsregister, de burgerlijke stand, registers en kohieren van andere belastingen, het kadaster, memories van successie, notariële archieven enzovoort. Wel moet er rekening mee worden gehouden dat de kohieren vaak belangrijke groepen uit de bevolking niet bevatten. Vanuit de legger of het bevolkingsregister kan zo nodig worden bepaald wie niet als belastingplichtige werd beschouwd en wie om welke reden dan ook geen aanslag kreeg.

Noten

- 1 P. H. Engels, *De geschiedenis der belastingen in Nederland*, Rotterdam 1848, 143.
- 2 P. M. M. Klep, *Groedynamiek en stagnatie in een agrarisch grensgebied. De economische ontwikkeling in de Noordantwerpse Kempen en de Baronie van Breda, 1750-1850*, Tilburg 1973, 53.
- 3 P. H. Engels, a. w., 123; A. M. van der Woude, *Het Noorderkwartier. Een regionaal historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijk Nederland van de late Middeleeuwen tot het begin*

- van de 19e eeuw, Wageningen 1972, dl. 1, 92-93.
- 4 P.H. Engels, a. w., 131-132; F.N. Sickenga, *Bijdrage tot de geschiedenis der belastingen in Nederland*, Leiden 1864, 291-292; H.J. van Xanten, A.M. van der Woude, 'Het Hoofdgeld en de bevolking van de Meierij van 's-Hertogenbosch omstreeks 1700', in: *A. A. G.-Bijdragen* 13, Wageningen 1965, 3-96; A.C.J. de Vrankrijker, *Geschiedenis van de belastingen*, Bussum 1969, 40-41; J.A. Faber, *Drie eeuwen Friesland*, Wageningen 1972, passim; A.M. van der Woude, a. w., passim; P.M.M. Klep, 'Het huishouden in westelijk Noord-Brabant: structuur en ontwikkeling, 1750-1849', in: *A. A. G.-Bijdragen* 18, Wageningen 1973, 23-94; A.C.M. Kappelhof, *Belastingheffing in de Meierij van Den Bosch*, Tilburg 1986, passim.
 - 5 A.C.J. de Vrankrijker, *Belastingen in Nederland 1848-1893*, 10; W. Meyer, J.W.B. van Overhagen en P. de Wolff, 'De financiën van de Nederlandse provinciën en gemeenten in de periode 1850-1914', 30.
 - 6 P.H. Engels, a. w., 430; W. Meyer e. a., a. w., 30; A.C.J. de Vrankrijker, *Geschiedenis*, 11, 15. In de eerste helft van de 19e eeuw komt men in Gelderland als voorlopers van de kohieren hoofdelijke belasting 'classificatierollen' tegen. In Brabantse gemeenten vindt men wel 'personele quotisaties' (mededelingen drs. G.J. Mentink, R.A. Gelderland en drs. H.D. Wessels, G.A. Breda).
 - 7 H. de Vries, *Landbouw en bevolking tijdens de agrarische depressie in Friesland, 1878-1895*, 74; W. Meyer e. a., a. w., 32-33, A.C.J. de Vrankrijker, *Geschiedenis*, 47-51, 86-87.
 - 8 *De plaatselijke directe belastingen naar het inkomen der gemeente Arnhem*, 5; D. Simons, 'Gemeentefinanciën', 258-259, W. Meyer e. a., a. w., 33; H. de Vries, a. w., 74-75; J.M.M. de Meere, 'Inkomensgroei en -ongelijkheid te Amsterdam 1877-1940', 4-5.
 - 9 D. Simons, a. w., 259-263.
 - 10 Archief Gemeente Beek (L), inv.nr. 789.
 - 11 D. Simons, a. w., passim; W. Meyer, e. a., a. w., passim.
 - 12 T. Lansink, 'Kleine zelfstandigen in Zevenaar, 1878-1886', 206.
 - 13 H. de Vries, a. w., 77.
 - 14 D. Simons, a. w., 261; H. Schmal, 'Forensenbelasting en forensisme op Amsterdam', passim.
 - 15 H. de Vries, a. w., 74-78.
 - 16 T. Lansink, a. w., 204-209.
 - 17 *De plaatselijke directe belastingen*, 7-8.
 - 18 P. Kooij, *Groningen 1870-1914*, 346-360.
 - 19 F.N. Sickenga, *Geschiedenis der Nederlandsche belastingen sedert het jaar 1810*, 308-314; H. de Vries, a. w., 75.

Afbeelding

Kohier van de hoofdelijke omslag

14

Afbeelding: Kohier van de hoofdelijke omslag (foto: Rijksarchief in Limburg).

Nummers	Namen der belastingschuldigen	Straal of schiedt van eenen of meer	Kleur	Namen van de schulden	Afschrijven voor uitvergoeden			Aanmerkingen
					De naam van de schulden	De datum van de afschrijving	De bedrag	
1	De Heeren J. van G. D.	Verbeek	1		75	den 21. Jun. 1865	100	
2	Coenen W. J. P. D.	Verbeek	2		137	den 13. Jul. 1865	100	
3	Opbrecht Hendrik	Wolffhard	3		100	den 20. Jun. 1865	100	
4	Coenen W. J. P. D.	Verbeek	3		100	den 29. Jun. 1865	100	
5	Meijner Adam	Verbeek	3		100	den 1. Jul. 1865	100	
6	Boerens J. P. D.	Verbeek	3		100	den 6. Jul. 1865	100	
7	Quere J. P. D.	Verbeek	3		97	den 30. Jun. 1865	100	
8	Forcken Jan	id.	3		332	den 25. Jun. 1865	100	
9	Waelen	Verbeek	3		322	den 11. Jul. 1865	100	
10	Stavon Willem	Verbeek	4		219	den 9. Jul. 1865	100	
11	Guliers Gebroeders	id.	4		329	den 31. Jun. 1865	100	
12	Borgmans P. J.	id.	5		331	den 20. Jun. 1865	100	
13	Stavon Jan Ann	id.	5		229	den 24. Jun. 1865	100	
14	Wenrebers W. J. P. D.	Wolffhard	5		225	den 25. Jun. 1865	100	
15	Lommens W. J. P. D.	Verbeek	5		215	den 1. Jul. 1865	100	
16	Bankiers van G.	Verbeek	5		98	den 30. Jun. 1865	100	
17	Deich Jan Wil.	Verbeek	5		338	den 20. Jun. 1865	100	
18	Wenrebers W. J. P. D.	Verbeek	5		110	den 6. Jul. 1865	100	
19	Wouters van M.	Verbeek	6		92	den 27. Jun. 1865	100	
20	Wouters W. J. P. D.	id.	6		84	den 11. Jun. 1865	100	
21	Van G.	Verbeek	7		101	den 21. Jun. 1865	100	
22	Wenrebers W. J. P. D.	id.	7		90	den 25. Jun. 1865	100	
23	Wenrebers W. J. P. D.	id.	8		116	den 12. Jul. 1865	100	
24	Wenrebers W. J. P. D.	id.	8		159	den 27. Jun. 1865	100	
25	Wenrebers W. J. P. D.	id.	8		116	den 12. Jul. 1865	100	
	Totaal der omslag		300					16 28 maanden aangest.